

WYPOCZYNEK NAD WODĄ W GMINIE CZARNKÓW

Przewodnik turystyczny

SPIS TREŚCI

INFORMACJE OGÓLNE	3
WALORY TURYSTYCZNE	5
SZLAKI TURYSTYCZNE	6
PRZYRODA	10
ZABYTKI I HISTORIA	12
LUDZIE I KULTURA	55
INFORMATOR TURYSTYCZNY	58
RYBACTWO	61

Copyright by
Fundacja Centrum Aktywności Obywatelskiej
Tekst i zdjęcia Krzysztof Bogdanowicz
<https://www.facebook.com/kbogdanowiczfotografia/>
Przepisy na potrawy z ryb pochodzą z Poradnika Rybnych Warsztatów Kulinarynych
wydanego przez Nadnotecką Grupę Rybacką

Wydanie I, Szydlowo 2020

Wydawca:
Fundacja Centrum Aktywności Obywatelskiej
Wydawnictwo Kresy Zachodnie
ul. Krańcowa 2, 64-930 Szydlowo
www.rarus.eu, e-mail: cao@onet.eu

Opracowanie graficzne i skład:
Studio Projektu Graficznego „ART-WENA” Alicja Noska-Figiel
Piła, 64-920, ul. Hutnicza 24
tel. 501 186 165, e-mail: alicja@noska.pl, www.art-wena.pl

ISBN 978-83-958376-1-6
Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Morskiego
i Rybackiego w ramach Programu operacyjnego Rybactwo i Morze oraz ze środków Fundacji CAO

Gmina wiejska Czarnków leży w północno-zachodniej części Wielkopolski i zajmuje obszar 34,6 km². Liczba ludności wynosi 11 699 osób (w maju 2019 r.). Gmina położona jest po obu stronach Doliny Noteci, na skraju Puszczy Noteckiej od południa i Puszczy Drawskiej od północy. W centrum Gminy leży miasto Czarnków, które jest osobną jednostką administracyjną. Gmina Czarnków podzielona jest na 24 sołectwa i 27 wsi.

Dolina Noteci dzieli gminę na część północną i południową. Stanowi wyraźną dominantę w krajobrazie gminy, jej szerokość sięga kilku kilometrów; leżące w południowej części gminy wzgórza morenowe podchodzą bardzo blisko rzeki, stanowiąc znakomite punkty widokowe. Krajobraz gminy ukształtowany przez wody z topniejących lodowców jest urozmaicony i bogaty w różnorodne formy. Północna część gminy obfituje w lasy ciągnące się wzdłuż północnego brzegu Noteci (zaliczane są one do Lasów Puszczy Drawskiej). W gminie występują liczne małe zbiorniki wodne (stawy); w okolicach Brzeźna, Grzeps, Huty, Jędrzejewa, Marunowa, Radosiewa i Sarbii. Na terenie gminy leży Jezioro Niewiemko – malowniczo położony obszar objęty ochroną rezerwatową. Wschodnia część gminy bogata jest w piaski i żwiry wydobywane tu od wielu wieków. Na bazie dobrej jakości piasków w sąsiednim Ujściu założona została huta szkła. Gleby na terenie gminy reprezentują kilka typów o różnej przydatności dla rolnictwa: gleby bielcowe powstałe na podkładzie luźnych piasków i żwirów (okolice Kuźnicy Czarnkowskiej, Gajewa, Walkowic, Romanowa); gleby brunatne w środkowo - wschodniej części gminy – są one żyzne, często III klasy; gleby torfowe w Dolinie Noteci.

Duża część powierzchni gminy objęta jest ochroną w ramach obszarów Natura 2000; są to: „Dolina Noteci” (ochrona siedlisk roślinnych) i „Nadnoteckie Łęgi” (ochrona ptaków); dodatkową formą ochrony jest Obszar Chronionego Krajobrazu Dolina Noteci i OChK

Puszcza Notecka. W gminie leży rezerwat przyrody „Źródłiska Flinty”, w planach jest utworzenie rezerwatu krajobrazowego „Morena Czarnkowska”. Ponad połowę powierzchni gminy stanowią użytki rolne a lasy i grunty leśne aż 41,1 % jej powierzchni. W gospodarce gminy przeważa rolnictwo i leśnictwo. Gospodarstwa rolne nastawione są głównie na produkcję zwierzęcą (duże sta-

Dzwonnica w Radosiewie
Glockenturm in Radosiew

da bydła w Dolinie Noteci). Duży udział w powierzchni gruntów rolnych zajmują łąki i pastwiska. Przeważa uprawa zbóż, uprawa ziemniaka to około 5% areału rolnego. Niewykorzystanym bogactwem gminy są złoża geotermalne.

Historia terenów nadnoteckich jest bardzo ciekawa, przez długi czas położone na pograniczu państwa polskiego, były miejscem osadnictwa zarówno polskiego jak i niemieckiego, miejscem przeplatania się religii, narodowości i obyczajów.

Poprzednie pokolenia zostawiły po sobie szereg zabytków; do najcenniejszych zaliczamy:

- stopnie wodne na Noteci, na których czas się zatrzymał na początku XX w. (Walkowice, Romanowo, Lipica, Pianówka, Mikołajewo)
- zespół pałacowo-parkowy w Goraju (obecnie Technikum Leśne)

- Zagroda olenderska w Gębiczynie
- Cmentarz w Gajewie
- Park dworski w Sarbii
- Zespoły pałacowe w Gębicach, Ciszkwowie i Brzeźnie

Najważniejszą rzeką gminy jest Noteć – siódma pod względem długości rzeka Polski (391 km). Pozostałe rzeczki i strumyki to:

- Rzeczka Flinta – długość całkowita 27 km
- Strumyk Bielawka – wypływa w Romanowie i Osuchu aby 1 km powyżej Czarnkowa ujść do Noteci
- Gulczewski Strumyk – powstaje w jeziorze Lubaskim, wpada do Noteci za Gulczem, długość 32 km
- Miała – wypływa z jeziora w Kruteczku, przepływa łańcuch malowniczych jezior; długość 62 km

*Pianówka i łąki nadnoteckie
Pianówka und Netzewiesen*

WALORY TURYSTYCZNE

Krajobraz Gminy Czarnków jest bardzo malowniczy i zróżnicowany. Miłośnicy pięknych widoków znajdą tu wiele ciekawych miejsc. Obszarami o specyficznych walorach krajobrazowych są:

- Dolina Noteci – rozległe na wiele kilometrów tereny położone po obu stronach rzeki. Płaskie jak stół, poprzecinane gęstą siecią zarastających kanałów melioracyjnych, licznymi starorzeczami i zagajnikami. Ciekawostką są niewielkie pagórki piaskowe (zwane w dawnych czasach ostrowami) porośnięte dębami, lipami. Cisza, spokój i możliwość obcowania z naturą to największe walory tego obszaru. Dolina jest miejscem bytowania licznych zwierząt – saren, łosi i coraz większej liczby wilków. Na Noteci znajdują się śluzy z przełomu XIX/XX wieku z zachowaną dawną architekturą.
- Morena Czarnkowska – pasmo wzgórz na zachód i południe od Czarnkowa, w większości porośnięte lasem; niektóre ze wzgórz są niezalesione i oferują wspaniałe widoki na Dolinę Noteci; pośród wzgórz Moreny leży dawny zespół pałacowy hrabiego Hochberg, obecnie Zespół Szkół Leśnych.
- Puszcza Notecka - zwarty kompleks borów sosnowych, porastających wydmy o wysokości względnej do 30 m; krajobraz Puszczy jest jednolity: ciągnące się kilometrami jednorodne ubogie lasy, poprzecinane pasami przeciwpożarowymi mają swój specyficzny urok. Jest to znakomity teren dla grzybiarzy.
- Puszcza Drawska – lasy ciągnące się po obu stronach rzeki Drawy, urozmaicony teren z licznymi jeziorami w głębokich dolinach.

*Lasy - Morena Czarnkowska
Wälder in Czarnikauer Moräne*

*Zachód słońca nad Notecią
Sonnenuntergang an der Netze*

*Leśna droga w Puszczy Noteckiej
Waldweg im Netze - Urwald*

*Morena Czarnkowska
Czarnikauer Moräne*

Scieżka edukacyjna morena Czarnkowska
Lehrpfad „Czarnikauer Moräne“

Szlak rowerowy
Radweg

Węzeł szlaków pieszych w Goraju
Knotenpunkt der Wanderwege in Goray

SZLAKI TURYSTYCZNE

Przez najciekawsze tereny gminy przebiegają znakowane szlaki turystyczne piesze i rowerowe. Są to zarówno szlaki PTTK wchodzące w skład sieci szlaków turystycznych istniejącej od wielu dziesięcioleci, jak również oznakowane w ostatnich latach szlaki rowerowe. Przez teren gminy przebiegają dwa szlaki PTTK: niebieski i zielony.

Szlak niebieski jest częścią dalekobieżnego szlaku biegnącego przez kilka województw. Prowadzi on z Ujścia do Wąsosza; (całkowita długość szlaku 365,2 km). Kilometraż szlaku na terenie gminy: 11,0 Walkowice (PKS) – 13,0 Romanowo Górne, skraj – 19,5 Romanowo Dolne – 23,0 Osuch – 25,5 Czarnków, rynek (PKS), szl.185z – 27,2 Czarnków -park, wzgórze – 30,8 leśniczówka – 34,5 Goraj Zamek,

Odcinek szlaku z Walkowic biegnie przez wsie olenderskie oferując rozległe widoki na Dolinę Noteci i obserwację szeregu zabytkowych domów i zagród. Za Czarnkowem wchodzi w las i przez teren przypominający obszary podgórskie (piękne bukowe lasy) wiedzie do zamku w Goraju.

Szlak zielony to szlak z Niekurska (gmina Trzcianka) do Szamotuł o łącznej długości 85,70 km. Kilometraż szlaku na terenie gminy: 44,7 Goraj Zamek, szl. 3522n – 49,4 leśniczówka – 52,7 Czarnków rynek (PKS), szl.3522n – 53,5 most, rz. Noteć – 57,6 Lipnica, śluza – 60,7 Kuźnica Czarnkowska (PKS) – 64,2 Radolinek (PKS). Szlak dzieli się na dwie różnorodne krajobrazowo części: pierwsza prowadzi przez Morenę Czarnkowską pośród dorodnych lasów, druga wiedzie skrajem łąk nadnoteckich.

Oba wspomniane wyżej szlaki oferują możliwość poznania różnorodności krajobrazu gminy.

Szlaki znakowane rowerowe

W gminie istnieje gęsta sieć szlaków rowerowych rangi międzynarodowej, wojewódzkiej i lokalnej. Najważniejszym z nich jest **Euro Route R 1** – na którym w sezonie spotkać możemy turystów z różnych części Europy. Przez tereny nadnoteckie prowadzi on od Wielienia do Trzcianki. Więcej informacji o szlaku na jego stronie www.euroroute-r1.de

Kolejnym szlakiem dalekobieżnym jest **Trans Wielkopolska Trasa Rowerowa (Poznań – Okonek TRR-N)**; na terenie gminy trasa przebiega przez: Czarnków – Kuźnica Czarnkowska – Radolinek –> Trzcianka.

Sieć szlaków rowerowych uzupełniają lokalne szlaki rowerowe:

- Średnica – Jędrzejewo – Gajewo – Bukowiec – Kuźnica Czarnkowska – Radolinek –> Trzcianka

- Kazimierówka – Jędrzejewo – Gajewo – Pomorska Wola - Ciszkowo (przeprawa promowa) → Wronki
- Mikołajewo - Góra nad Notecią – Pianówka – Czarnków – Osuch – Romanowo Dolne – Romanowo Górne – Walkowice → Ujście
- Ciszkowo – Góra n. Notecią – Goraj Zamek – Pianówka

Szlaki kajakowe

Szlak Noteci (Ujście- Czarnków 28 km)

Płynąca przez gminę Noteć jest ciekawym szlakiem kajakowym. Ruch turystyczny na rzece jest prawie żaden w porównaniu z popularnymi wśród wodniaków Piławą, Rurycą i innymi pomorskim rzekami; godzinami można rozkoszować się odgłosami przyrody, aktywnej szczególnie na wiosnę. O tej porze roku towarzyszyć nam będzie zapach czarnego bzu masowo porastającego brzegi rzeki. Spływ można rozpocząć w Ujściu, w sąsiedniej gminie. Rozpoczynamy przy remizie strażackiej; przepływamy obok huty szkła i pod ładnym kratownicowym mostem kolejowym. Początkowo rzeka płynie na zachód omijając wysokie strome wzgórza po lewej stronie. Brzegi są porośnięte drzewami urozmaicającymi krajobraz; za ostatnim z wzgórz Noteć zaczyna skręcać na południe. Pierwsza przeprawa czeka nas na stopniu wodnym Nowe; kajaki przenosimy lewą stroną, z prawej strony mamy jaz regulujący poziom wody w rzece. Na prawym (dawniej niemieckim) brzegu rzeki duży bunkier pilnujący przejścia przez zaporę. Na odcinku do Czarnkowa mamy jeszcze stopnie wodne Walkowice, Romanowo i Lipica. Najładniej jest na Romanowie, otoczenie łączy jest zadbane, widać gospodarską rękę. Na wszystkich stopniach wodnych zachowane dawne urządzenia techniczne: małe żurawiki na torach, ręczne systemy otwierania wrót i budynki z początku XX w. Za stopniem Nowe brzegi stają się coraz bardziej bezleśne, a drzewa stają się rzadkością. Spływ kończymy w nowoczesnej marinie w Czarnkowie.

Ścieżki edukacyjne

Dla tych wszystkich, którzy lubią piesze lub rowerowe wędrówki, na terenie Gminy Czarnków wyznaczono ścieżki przyrodniczo - edukacyjne. Mamy na nich okazję dowiedzieć się więcej o otaczającej nas przyrodzie. Jedną z tych ścieżek jest:

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna (23 km) biegnąca od granicy Romanowa Górnego do Walkowic. Znaczna długość ścieżki zachęca

Ścieżka edukacyjna Sarbka
Lehrpfad in Sarbka

Przerwa w spływie Notecią
Pause in der Paddeltour auf der Netze

Na szlaku Noteci
Auf der Netzeschiffahrtsstrasse

Ścieżka edukacyjna Sarbka
Lehrpfad in Sarbka

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w Romanowie
Natur - Lehrpfad in Romanshof

Ścieżka edukacyjna Sarbka
Lehrpfad in Sarbka

do przebycia jej rowerem. Przez większość trasy (16 km) przemierzać będziemy piaszczyste lasy sosnowe, kolejne 7 km prowadzi przez łąki Doliny Noteci. Na trasie ustawiono 35 tablic przyrodniczo-edukacyjnych o różnorodnej tematyce. Z tablic leśnych dowiemy się na temat:

1. Drzewostan gospodarczy;
2. Rola lasu (ekologiczna, rekreacyjna, użytkowa);
3. Mikoryza – symbiotyczna zależność;
4. Układ piętrowy lasu;
5. Polskie lasy w dobrych rękach;
6. Podział powierzchniowy lasu;
7. Ochrona lasu przed zwierzyną;
8. Co to jest przebudowa drzewostanów;
9. Drewno – doskonały produkt;
10. A gdyby tak na grzyby? (jadalne/niejadalne);
11. Ptaki sprzymierzeńcy lasu;
12. Nisze pokarmowe ptaków boru sosnowego;
13. Życie społeczne mrówek;
14. Tropy zwierząt;
15. Jak leśnicy pielęgnują las;
16. Rozkład resztek organicznych;
17. Historia pozyskania drewna;
18. Zasady poszanowania lasu.

Tablice nad rzeką:

1. Rzeka Noteć;
2. Flora i fauna w dolinie Noteci;
3. Osadnictwo w dolinie Noteci;
4. Poznajemy ryby;
5. Torfowisko – regulator gospodarki wodnej;
6. Co w trawie piszczy;
7. Życie w rzece i obok niej;
8. Łęgi.

Tablice gatunkowe:

1. Bociany (biały i czarny);
2. Bóbr europejski;
3. Kaczki – pływające i nurkujące;
4. Wierzba;
5. Daniel.

Ścieżka jest wyposażona w infrastrukturę turystyczną taką jak ławeczki w wybranych miejscach, ławo - stoły pod wiatą, miejsce na ognisko nad Notecią. W końcowym odcinku prowadzi obok gospodarstwa prowadzącego hodowlę danieli i muflonów.

Ciekawe ścieżki przygotowano przy Nadleśnictwie Sarbka. Wędrówkę rozpoczynamy przy zabytkowym budynku Nadleśnictwa.

- Pieszna i rowerowa ścieżka dydaktyczna „**Leśnik gospodarzem lasu**” o długości 5 km. Trasa w formie pętli prowadzi początkowo drogą wiodącą przez pola i łąki w stronę lasu. Z tej drogi mamy rozległe widoki na pagórkowatą okolicę. Na trasie znajduje się 17 tablic dydaktycznych, miejsce odpoczynku z ławo stołami oraz paśnik dla zwierzyny. Ścieżka prowadzi przez lasy z bogatym runem poziomek i jeżyn, pofałdowany teren na piaszczystych wydmach; leśną łąkę z bogactwem motyli. w trakcie spaceru spotkamy ciekawe obiekty: pomniki przyrody, mrowiska, martwe drzewo oraz poznamy odpowiedź na pytanie: Co daje las?
- **Ścieżka „Stary las uczy nas”** o długości 800 metrów, położona

jest w zabytkowym ponad 250-letnim parku wokół siedziby nadleśnictwa. Na trasie tej ścieżki można poznać gatunki drzew, dowiedzieć się co to jest pomnik przyrody, jakie znaczenie dla przyrody ma woda oraz co to jest recykling.

- **Ścieżka „Śladami wilka”** ma długość około 60 km, przebiega przez rozległy obszar Nadleśnictwa Sarbka. Na trasie tej ścieżki znajdują się informacje o tym, czym zajmuje się leśniczy szkółkarz, nt. legendy o „Białej Damie” oraz jak leśnicy dbają o zwierzynę.

Bardzo malownicze, z uwagi na swoje położenie pośród morenowych wzgórz, są ścieżki edukacyjne przy Centrum Promocji Lasów Państwowych GORAJ-ZAMEK

- Ścieżka przyrodniczo - leśna **„Morena Czarnkowska”** ma charakter pętli; rozpoczyna się i kończy przy Centrum Promocji Lasów Państwowych w Goraju - Zamku. Jej długość wynosi ok. 5 km, szacunkowy czas przejścia to ok. 100-120 min. Ścieżka wiedzie przez bukowe lasy porastające stoki moreny; duże różnice wysokości; schodzimy do doliny strumienia płynącego do Noteci, aby następnie mozolnie wspinać się w górę po schodach akacjowych wykonanych przez uczniów szkoły Leśnej. W dolinie widoki prawie podgórskie na malownicze kopuły wzgórz.
- Ścieżka przyrodniczo - leśna **„Z biegiem Natury”** ma również charakter pętli; warto rozpocząć ją przy zagrodzie dziczej, a następnie przez gęsty las klucząc między wzgórzami wrócić do punktu startu. Przy końcu trasy przepiękny pałac dla gości hrabiego Hochberga, obecnie budynek mieszkalny utrzymany we wzorowym stanie. Wcześniej wspaniała szeroki wąwóz ze stromymi zboczami porośniętymi gęstym lasem. Długość ścieżki wynosi ok. 5 km, szacunkowy czas przejścia to ok. 100-120 min.

Ścieżka edukacyjna „Z biegiem natury”
Lehrpfad „Im Naturlauf”

Ścieżka edukacyjna „Morena Czarnkowska”
Lehrpfad „Czarnikauer Moräne”

Ścieżka edukacyjna Nadleśnictwo Sarbka
Lehrpfad bei Ober Försterei Sarbka

GULASZ Z WĘGORZA

JEDZMY RYBY

1 kg węgorza,
tłuszcz, 10 dag cebuli, 150 ml śmietany, 2 dag mąki,
20 dag pieczarek, sól, pieprz, sok z cytryny, zielenina

Węgorza uścić zanurzając głowę w wodzie z solą i octem. Następnie naciąć skórę dookoła głowy, oddzielić ją od mięsa ściągając aż do ogona. Rybę wypatroszyć, dokładnie umyć pod bieżącą wodą, pokroić na kawałki 3-4 cm. Cebulę i pieczarki oczyścić, opłukać, drobno pokroić, podsmażyć dodać węgorza, dusić na małym ogniu skrapiając wodą. Pod koniec duszenia dodać śmietaną wymieszaną z mąką oraz posiekaną zieleninę, doprawić.

Łąki nadnoteckie koło Radolinka
Netzewiesen bei Floth

Pomnikowy buk w Goraju
Uralte Buche in Goray

OCHRONA PRZYRODY

W Gminie Czarnków ochroną przyrody objęta jest duża część powierzchni gminy. Najważniejsze przyrodniczo obszary chroni europejska sieć Natura 2000. Jednym z obszarów tej sieci jest obszar o nazwie „Dolina Noteci” – obejmujący tereny ciągnące się wzdłuż rzeki Noteć, od Bydgoszczy po Wieleń. Na większości obszaru występują łąki i trzcinowiska, z niewielkimi fragmentami zakrzaczeń i zadrzewień (Lipica, Dębina). Dolina pocięta jest siecią rowów i kanałów odwadniających, miejscami zachowały się starorzecza pozostałe po wyprostowaniu koryta rzeki w XIX w. Liczne są doły potorfowe wypełnione wodą (torf służył w dawnych wiekach jako opał).

W Dolinie występują liczne specyficzne siedliska takie jak: starorzecza, zalewane muliste brzegi rzek, łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz ciepłolubne dąbrowy. W Dolinie Noteci spotykamy liczne chronione gatunki ptaków, ryb, płazów. Do najciekawszych zaliczamy:

Batalion, bączek, bąk, bielik, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, bocian biały, boleń, bóbr europejski, czerwończyk fioletek, derkacz, dubelt, dzięcioł czarny, gąsiorek, gęś białoczelna, głowacz białołędwy, jarzębatka, kania czarna, kania ruda, kropiatka, kumak nizinny, łabędź czarnodzioby, orlik krzykliwy, ortolan, piskorz, podróżniczek, rybitwa czarna, świergotek polny, wydra, zielonka zimorodek, żuraw.

W północnej części gminy istnieje **Obszar Chronionego Krajobrazu „ Puszcza nad Drawą”** - wielki kompleks leśny, pozostałość po dawnej Puszczy Drawskiej. Wybitne walory krajobrazowe obszaru podkreślone są przez malownicze doliny rzek, liczne jeziora i gęste lasy. Przeważają lasy sosnowe. Jest to ostoja ginących zwierząt m.in.: bielika, puchacza, bociana czarnego, żurawia bobra. Znajduje się tu także tarlisko łososia szlachetnego. Z ciekawszych gatunków ptaków występują tu również m.in.: rybołów, orlik krzykliwy, kania, wąsatka, kropiatka, sowa błotna, gągoł, tracz nurogęs.

Na terenie gminy znajduje się rezerwat przyrody „Źródlika Flinty” o powierzchni 45 ha. Utworzono go w 1998 r. Przedmiotem ochrony jest ekosystem leśny, zaroślowy, bagienny, wodny i torfowiskowy stanowiący obszar źródlikowy rzeki Flinty. Ochroną objęte są łąki i uroczyska leśne wokół źródeł Flinty. Ciekawostką są zachowane dawne nazwy miejscowe: Decznik, Kosmojany, Robruch, Daniele. W rezerwacie znajduje się malownicze rynnowe jezioro Niewiemko o powierzchni 9,59 ha otoczone od wschodu i zachodu łągodnymi

zbozcami porośniętymi drzewostanem w mocno zróżnicowanych klasach wieku. Florę rezerwatu reprezentuje 230 gatunków roślin, z czego 30 gatunków to mszaki (wśród których 9 podlega ochronie ścisłej, a 8-częściowej), 200 gatunków to rośliny naczyniowe (z których 5 podlega ochronie ścisłej, a 6-częściowej).

Poza pospolitymi zwierzętami leśnymi, jakimi jest sarna, lis, dzik, kuna czy łasica można tu spotkać bobry, daniela, jelenie, zmięę zygzakowatą, gacka wielkouchego. Wielkim bogactwem przyrodniczym rezerwatu są ptaki, których stwierdzono tu 32 gatunki; m.in.: żuraw, czapla, zimorodek, lelek, mysikrólik i wiele innych.

*Biała kapliczka nad J. Niewiemko
Weiße Kapelle am Niewiemko See*

*Bukowe lasy w Goraju
Buchenwälder in Goray*

*Kronika Janka z Czarnkowa
Chronik des Janko z Czarnkowa*

*Widok ogólny Czarnkowa
Czarnikau - Stadtansicht*

*Mokradła w Dolinie Noteci
Brüche im Netzetal*

MIEJSCOWOŚCI GMINY/ZABYTKI I HISTORIA

Najstarsze ślady pobytu człowieka odnalezione w okolicach Radolin-ka sięgają okresu paleolitu. Z okresu kultury łużyckiej pochodzą liczne stanowiska z obszaru Sarbii, Sarbki, Paliszewa i Gębiczyna. W 1936 r. w lesie miejskim Czarnkowa odkryto duże cmentarzysko kultury łużyckiej, na którym odnaleziono setki urn. Około czterdzieści kopców, które usypano ok. 2,5 tys. lat temu, zlokalizowali archeolodzy na terenie Nadleśnictwa Sarbia. Wiele z kurhanów zachowało się w bardzo dobrym stanie - część z nich do dzisiaj ma prawie 2 metry wysokości. Ich średnica wynosi ok. 20 m. Plemię, które usypało kurhany to germańscy Bastarnowie, wędrujący z półwyspu Jutlandzkiego nad morze Czarne. W XIX w. w okolicach Czarnkowa prowadzono wykopaliska; znaleziono m.in. figurkę z głową psa, na ramionach mającą maski ludzkie; cennym znaleziskiem była laska ze szczerego złota przekazana do muzeum w Berlinie.

Już w dawnych czasach droga handlowa wiodąca z Gniezna do Kołobrzegu przekraczała Notec w okolicy dzisiejszego Czarnkowa. Sprzyjało temu dogodnie położenie przeprawy; z północnej krawędzi doliny Noteci daleko w głąb bagien nadnoteckich sięgają piaszczyste wydmy a przed nimi rozciąga się piaszczysty pas sięgający dalej w stronę rzeki. Zwano dawniej to miejsce „mierzeją czarnkowską”, ponieważ podczas wylewów rzeki i powodzi miejsce to pozostaje prawie zawsze suche. Takich miejsc dogodnych do przeprawy przez Notec jest w okolicy niewiele – są to Nakło, Ujście, Wieleń, Santok.

W dziejach pisanych okolice Czarnkowa pojawiają się w średniowieczu. W kronice Galla Anonima dowiadujemy się o zaciętych walkach o tereny nadnoteckie, jakie państwo polskie prowadziło z Pomorzanami. Notec odgrywała w tamtych czasach ważną rolę jako granica rozdzielająca plemiona polskie od pomorskich. Jej dolina porośnięta gęstym lasem była schronieniem licznych dzikich zwierząt. W 1124 r. z Ujścia położonego powyżej Czarnkowa wyrusza wyprawa misyjna biskupa Ottona z Bambergu w celu ochrzczenia wciąż pogańskich Pomorzan. Kronikarz wyprawy pisze o krainie zamieszkałej przez niedźwiedzie, co nie dziwi zważywszy na fakt, że 7 ostatnich niedźwiedzi w Dolinie Noteci ubito w XVIII w. pod Kuźnicą Czarnkowską.

W XI w. wybudowano zamek w Czarnkowie. Znajdował się na wzniesieniu nad starym korytem Noteci. Za czasów Bolesława Krzywoustego zamek przeszedł ostatecznie w ręce polskie. Pod rokiem 1108 w Kronice Galla Anonima znajdujemy wzmiankę o oblężeniu Czarnkowa, w którym zasiadał pomorski władca Gniewomir. W 1109 r. kolejne powstanie Gniewomira przynosi jego klęskę. W okresie rozbicia dzielnicowego w XII/XIII w. Czarnków był siedzibą kasztelana. Od XIV wie-

ku Czarnków był miastem w posiadaniu wielkopolskiego rodu Nałęcz, który od nazwy miasta przyjął nazwisko Czarnkowskich. XIV wiek to okres zakładania pierwszych wsi na terenie obecnej gminy: w 1381 r. jest wzmianka o Gębicach, w kolejnych latach pojawiają się wzmianki o Sarbii, Ciszkowic, i Górze. W XV wieku założone zostały: Brzeźno, Białężyn i Hamernia (Kuźnica Czarnkowska). XVI wiek to powstanie Śmieszkowa, Radosiewu i Walkowic.

Nasilona akcja kolonizacyjna trwała w XVIII w. kiedy powstały: Zofiowo, Romanowo i Radolinek. W 1829 r. powstaje wybudowanie Ciszkowa – wieś Mikołajewo, w 1837 r. wieś Średnica.

Tereny obecnej gminy były w średniowieczu obszarem pogranicza. Na przełomie XIII/XIV w. tereny położone na północ od Noteci, między Drawą a Gwdą zajęła Nowa Marchia. W latach 1296-1368 ziemia wałecka była poza państwem polskim. Osadnictwo niemieckie posuwało się również od zachodu, od strony Puszczy Noteckiej. Pierwsza kolonizacja niemiecka nad Notecią objęła wsie Rosko i Drawsko - w 1227 r. oraz w 1230 r. miasto Wieleń założone koło zamku tej samej nazwy (panem Wielenia był wówczas wojewoda poznański Zaremba). Druga faza kolonizacji niemieckiej nastąpiła po wojnie 30-to letniej w XVII wieku. Uciskani na Śląsku ewangelicy osiedlali się w Wielkopolsce (w pobliskiej Chodzieży dali silny impuls dla rozwoju sukiennictwa). W 1645 r. Krzysztof Grzymułtowski - właściciel Czarnkowa potwierdził mieszkającym w mieście ewangelikom ich prawa a dla nowych osadników obiecał 6 lat wolnych od podatków. Wielu z tych nowych osiedleńców było sukiennikami. Z sukiennictwem związane było farbiarstwo – pierwsza farbiarnia w mieście Czarnkowie założona została przez Johanna Wolfa Kleindienst. 14 lutego 1696 r. otrzymał on przywilej od Katarzyny Grzymułtowskiej; za 100 guldenów zakupił plac z nowym budynkiem przy drodze do zamku. W 1747 r. burmistrzem miasta był Christoph Toll. Od 1718 r. w mieście mieszkała rodzina Koerner – sukiennicy i handlarze sukrem, która doszła do wielkiego majątku i była właścicielem wielu nieruchomości w mieście. W XIX w. miała 674 morgi łąk nadnoteckich; zwano je Koernerwiesen (łąki Koernera).

W 1744 r. ówczesny właściciel miasta - Stanisław Poniatowski udziela przywileju na założenie cechu kupców czarnkowskich dla mieszkańców o nazwiskach: Daniel Schmidt, Johann Krink, Johann Dobbermann, Ludwig Tetzlaff. W 1764 r. cech ten zwie się Kompanią Handlową. W XVIII wieku część nabożeństw w kościele katolickim odprawiała się w języku niemieckim.

Niemieccy osadnicy, w większości ewangelicy wybudowali dla siebie kościół pośrodku starego cmentarza, między ulicą Wroniecką a Wieleńską. W 1711 r. ewangelikom odebrano ten kościół a biskup poznański zabronił pastorowi o nazwisku Martin Radtke nauczania i innych czynności. W 1719 r. kościół ten zniszczono. Ewangelicy musieli

*Szkola w Mikołajewie
Schule in Mikołajewo*

*Niemieckie napisy na polskim nagrobku
Deutsche Inschrift auf dem polnischen Grabmal*

*Dawna szkoła ewangelicka w Czarnkowie
Ehemalige evangelische Schule in Czarnkau*

Dworek w Białężynie
Hof in Białężyn

Czołg T-34 pamiątka po wyzwoleniu miasta
Tank T -34 Erinnerung an die Stadt Befreiung

Stary mur
Alte Mauer

na nabożeństwa uczęszczać do sąsiednich miejscowości. W ich zasięgu leżały: Zielonowo, Bukowiec, Piotrowo, Huta. Ewangelicy musieli chrzczyć i zawierać małżeństwa w kościele katolickim, zmarłych grzebali sami i nie wpisywano ich do akt kościelnych.

W XVI i XVII wieku na terenie gminy trwały osadnictwo wiejskie niemieckie. Pierwszą lokacją w okolicy Czarnkowa była wieś Trzcianka w 1580 r., potem Łomnica, w 1586 r. Gajewo. W 1623 r. Adam Czarnkowski zakłada wieś Fitzerie (Marunowo), W 1630 r. Katarzyna Czarnkowska zakłada wieś Radom. W tej wsi zasadzcy zobowiązują się osiedlić 10 chłopów i wybudować dla nich budynki. W 1700 r. dobra sołeckie w tej wsi przeszły w ręce rodziny Schendel i pozostały do czasów po I wojnie. Czarnkowscy w 1613 r. lokują kolonistów z Niemiec na terenie opustoszałej wsi Piotrowo. W Piotrowie urząd sołtysa piastowała przez 300 lat rodzina Schendel. Wieś Huta (Althuetten) – założona została w 1631 r. W 1772 r. tereny nadnoteckie z miastem Czarnków zajmują wojska pruskie. Zabór pruski trwa z przerwą na lata Księstwa Warszawskiego do 1918 r. W początkach 1919 r. Powstanie Wielkopolskie przywraca Czarnków i leżące na południe od Noteci tereny obecnej gminy w skład II Rzeczypospolitej. Miasto zostało stolicą powiatu czarnkowskiego. Lata II wojny to wypędzenia ludności polskiej z miasta i sprowadzenie na ich miejsce niemieckich osadników oraz eksterminacja zamieszkujących Czarnków przez wieki Żydów. Wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej nastąpiło w styczniu 1945 r. Po II wojnie do gminy przyłączono tereny na północ od Noteci; ostatecznie jej terytorium ukształtowało się w 1975 r. a w 1992 r. przyłączono do niej Mikołajewo. W latach 1975-1999 gmina Czarnków należała do województwa pilskiego. Gmina od 1999 r. wchodzi w skład powiatu czarnkowsko - trzciańskiego.

BIAŁĘŻYN

Wieś o najmniejszej w gminie powierzchni użytków rolnych i dużym rozdrobieniu gospodarstw rolnych. Liczy 178 mieszkańców.

W dokumentach z 1432 r. wzmiankowane jest *Byalanschino*, w 1506 r. *Bialazyno*. Była to własność rodu Czarnkowskich. W 1789 r. była to wieś szlachecka z folwarkiem licząca 12 dymów; w 1900 r. było 176 mieszkańców we wsi oraz 80 mieszkańców w majątku. W XIX w. do wsi należały Białężyn właściwy oraz wybudowanie Klementowo. Razem stało w nich 11 domów zamieszkałych przez 107 mieszkańców (88 ewangelików, 19 katolików, 24 analfabetów).

Zabytki:

- zespół dworsko-parkowy: dwór ob. mieszkania, mur., XIX/XX w. park dworski, pocz. XX w.
- szkoła podstawowa, nr 13, mur., 1900r.
- dom nr 1a, mur., ok. poł. XIX w.

- dom nr 2, d. czworak, mur, pocz. XX w.
- budynek gospodarczy nr 2, mur, 1 ćw. XX w.
- dom nr 3, d. czworak, mur, pocz. XX w.
- dom nr 3a, mur, XIX/XX w.
- dom nr 4, d. czworak, mur, pocz. XX w.
- dom nr 15, mur, 4 ćw. XIX w.
- zespół folwarczny, mur., k. XIX w., pocz. XX w.
- cmentarz ewangelicko-augsburski, nieczynny, XIX w.

Pomniki przyrody:

- Grupa drzew dęb szypułkowy - 2 drzewa (obwód do 295 cm., wys. do 28 m) – na gruncie prywatnym

BRZEŻNO

Wieś sołecka położona na wschód od Czarnkowa. Liczba mieszkańców 754 osoby. Wieś powstała na skrzyżowaniu dróg a jej historyczny układ przestrzenny swoim kształtem przypomina trójkąt.

Wzmianki w dokumentach w 1403 roku o sołtysie we wsi *Brzesno*, w 1432 r. *Brzesno*. Od 1430 r. wchodziła w skład dóbr czarnkowskich. W 1508 r. należała do parafii w Czarnkowie. W 1789 r. były to dobra szlacheckie z folwarkiem liczące 42 dymy; w 1905 r. było 601 mieszkańców. W XIX w. wieś liczyła 494 mieszkańców (146 ewangelików, 348 katolików, 122 analfabetów). Do dóbr Brzeźno należał też folwark Sobolewo, mający 10 domów i 189 mieszkańców (14 ewangelików, 175 katolików, 2 analfabetów).

Po zlikwidowanym PGR Brzeźno (dawniej właścicieli nawet browaru w Czarnkowie) powstało kilka firm zajmujących się hodowlą bydła i trzody chlewnej.

Zabytki:

- zespół dworsko-parkowy: dwór, mur., 1 poł. XIX w. oficyna dworska, mur., 4 ćw. XIX w.
- szkoła podstawowa, mur., 2 poł. XIX w. (ul. Czarnkowska 17)
- dom nr 1, mur./głina, poł. XIX w. (ul. Czarnkowska 13)
- dom nr 11, mur., 1 ćw. XX w. (ul. Łąkowa 17)
- dom nr 15, mur., 4 ćw. XIX w. (sala wiejska, ul. Czarnkowska 19)
- dom nr 21, mur., poł. XIX w. (ul. Gębicka 8)
- dom nr 36, mur., po połowie XIX w. (ul. Czarnkowska 28)
- dom nr 40, mur., poł. XIX w. (ul. Czarnkowska 20)
- stodoła, obok nr 40, mur./głina, 1879r. (ul. Czarnkowska 20)
- dom nr 43, mur., koniec XIX w. (ul. Czarnkowska 14)
- zespół folwarczny, mur., k. XIX/XX w.
- cmentarz ewangelicko-augsburski, nieczynny, XIX w.

Dworek w Brzeźnie
Hof in Briesen

Szkoła w Brzeźnie
Schule in Briesen

Cmentarz ewangelicki w Białężynie
Evangelischer Friedhof in Białężyn

Szkoła w Bukowcu
Schule in Buchwerder

Figura Chrystusa w Bukowcu
Christusstae in Buchwerder

Kościół w Bukowcu
Kirche in Buchwerder

BUKOWIEC

Wieś sołecka z luźną zabudową pośród łąk nadnoteckich, leżąca na Obszarze Chronionego Krajobrazu Dolina Noteci. Liczba mieszkańców 207 osób.

Bukowcem (Bukowym Ostrowem) zwano dawniej pola w okolicy Gajewa. Od 1816 r. nazywano tak wieś założoną przez Hrabiego Ignacego Radolińskiego. Pierwszą zagrodę postawiono w 1811 r. kiedy to hrabia sprzedał pewnemu osadnikowi 1,25 ha za 75 talarów. Pierwsze 3 lata gospodarowania były wolne – potem należało płacić czynsz gruntowy - 2 talary rocznie. Na św. Michała należało dostarczyć panu pół gęsi, pół mendla jaj i pół koguta. Piwo i wódkę wolno było kupować tylko w pańskiej gospodzie zwanej Modderkrug. Zbieranie chrustu było dozwolone tylko w wyznaczone dni, drewno budowlane należało zakupić u pana. Prawo wolnego wypasu było tylko dla jednej krowy na osadnika. Były to twarde warunki, podobne jak dla później osiedlających się kolonistów. Podczas likwidacji pańszczyzny (scalania gruntów i rozdziału ziemi pańskiej od chłopskiej) w latach 30-tych XIX w. gospodarstwa powiększono. Torfowiska zamienione na łąki podniosły poziom życia osadników, którzy nie musieli już używać krów jako zwierząt pociągowych. W 1816 r. Bukowiec miał tylko 40 mieszkańców; pod koniec XIX w. razem z karczmą Modderkrug w pobliżu Noteci liczył 64 domy zamieszkałe przez 387 mieszkańców (262 ewangelików, 125 katolików, 72 analfabetów); w 1905 r. miał 377 mieszkańców. W 1930 r. żyły w nim 362 osoby - na powierzchni 384 ha. W 1939 r. było 14 chłopów – właścicieli 2 koni i 36 chłopów z jednym koniem. Przez wiele lat we wsi stał kryty strzechą budynek pełniący rolę szkoły, mieszkania nauczyciela i sali modlitwy. Na początku XX w. postawiono nową szkołę a w latach 1934-35 murowany kościół dla ewangelików. Parafie dla obu wyznań mieściły się w Kuźnicy Czarnkowskiej.

Wieś odnotowała znaczne straty w ludziach w 1945 r. kiedy podczas ofensywy styczniowej Armii Czerwonej w swoich gospodarstwach zginęło trzech chłopów, dalszych dwóch podczas ucieczki w okolicy Górnicy lub koło Strzelec Krajeńskich. W pobliżu leśniczówki Gajewo osiem osób - mieszkańców wsi popełniło samobójstwo.

Zabytki:

- kościół filialny p.w. Serca Pana Jezusa, mur., lata 30-te XX w.
- dom nr 23, mur., ok. 1910r.
- dom nr 30, mur., 4 ćw. XIX w.